

**ULUSLARARASI AMASYA ÂLİMLERİ SEMPOZYUMU
- INTERNATIONAL AMASYA SCHOLARS'
SYMPOSIUM -**

21-23 NİSAN 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI - I

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

AMASYALI HATTAT ŞEYH HAMDULLAH'IN BİR HADİS DERLEMESİ ÜZERİNE

Bünyamin ERUL*

Özet

Şeyh Hamdullah Amasya'da yetişen ve II. Bayezid'in dostluğunu kazanan âlimlerden biridir. Daha çok hattatlık yönü ile tanınmıştır. Bu bildiride ünlü hattatın derlemiş olduğu *el-Ehâdîsu'l-müstahrace mine'l-mesâbîh ve'l-meşârik* isimli eserinin izi sürülmeye çalışılmıştır. Bu eser, Osmanlı ilim-kültür havzasında muteber olan *Mesâbîh* ve *Meşârik* gibi iki kitaptan 1378 hadis seçilerek oluşturulmuştur. Şeyh'e ait orijinal bir nüsha yahut talebelerinden gelen istinsah nüshaya ulaşılamamıştır. Ancak Şeyh'in hattına çok benzemesinden dolayı Çavuşzâde'nin istinsahı bu kitap ve hattı hakkında fikir vermektedir. Bu eser, Hadis ile hat sanatının buluştuğu örnek bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Hamdullah, Hat, Hadis, Amasya.

Calligrapher Sheikh Hamdullah From Amasya on a Hadith Compilation

Abstract

Sheikh Hamdullah was grew up in Amasya and it is one of the scholars who won the friendship of II. Bayezid. It is better known for its calligraphy. In this study, it was tried to trace the work of the famous calligrapher, whose name is *el-Ehâdîsu'l-müstahrace mine'l-mesâbîh ve'l-meşârik*. This work was created by choosing 1378 hadiths, two masters, such as *Mesâbîh* and *Mesharik*, who were accepted of Ottoman science and culture. An original copy of the Sheikh or an extract from his students could not be reached. However, Çavuşzade's instinct gives an idea about this work and his calligraphy because it is very similar to the Sheikh calligraphy, This is a sample work, that Hadith and calligraphy meet.

Keywords: Sheikh Hamdullah, Calligraphy, Hadith, Amasya.

Giriş

İhtisas alanı Hadis olan biri olarak öteden beri hat ile de amatör olarak ilgilene geldim. Amasyalı ilim adamlarıyla ilgili yapılan bu sempozyumda çoğu kimsenin haberdâr olmadığı, hat ile hadisin cem edildiği bir konuyu gündeme getirmeyi kendime bir vazife bildim. Amasya'nın medar-i iftihar olan Şeyh Hamdullah'ın kaleme aldığı bir hadis derlemesini ilgililerin bilgisine sunmak üzere huzurlarınızdayım.

Doğrusu böyle bir eserin varlığından ben de Merhum Ali Yardım Hoca'nın bir çalışmasından öğrendim. Merhum hocamız Kuzâî'nin (454/1062) *Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi* olarak neşrettiği "*Hadis Kıvılcıkları*" adlı eserinde şöyle demektedir:

"Ünlü hattatımız Şeyh Hamdullah tarafından derlenmiş bir hadis kitabı vardır. "*el-Ehâdîsu'l-müstahrace mine'l-mesâbîh ve'l-meşârik*" adını taşıyan eserin bir yazma nüshası, Bursa Eski Eserler Ktp. Ulu Camii Bölümü 344 (Umûmî: 885) numarada kayıtlıdır. H. 1094 tarihinde (m. 1683) Çavuşzâde diye tanınan Ali b. Ebî Bekir tarafından nefis bir hatla istinsah edilen bu eser, 56 varak olup, 289 hadis ihtiva etmektedir. Bu eser ortaya konduktan sonra, hattatların artık buradaki metinlerden istifade etmeyi âdet haline getirdikleri, ilk sahifesinde belirtilmektedir."¹

Biz bu tebliğimizi sözü edilen bu yazma üzerine bina edeceğiz.² Bütün çabalarımıza rağmen, Şeyh Hamdullah'ın sözü edilen bu eserinin herhangi bir nüshasını temin edemediğimizi de burada üzülerek ifade etmeliyiz. Şeyh Hamdullah ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Prof. Dr. Muhittin Serin

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, berul@ankara.edu.tr.

¹ Ali Yardım, *Hadis Kıvılcıkları*, Damla Yay., İstanbul, 2007, s. 290.

² Yazma nüshayı temin edip gönderme lütfunda bulunan değerli meslektaşım Doç. Dr. Abdullah KARAHAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Hoca da böyle bir nüshaya rastlayamamıştır. Yazmalar Başkanlığı'nda uzman olarak çalışan değerli kardeşimiz Arafat Aydın da bu konuda hayli çaba göstermiş olmasına rağmen herhangi bir sonuç alamamıştır.

Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520) Kimdir?

Amasya'nın Eslem Hatun (halk arasında İslâm, bugün Dere) mahallesinde doğdu. Amasyalı Sarıkadzâdeler ailesinden Sühreverdiyye şeyhi Mustafa Dede'nin oğludur. "Şeyh, ibnü's-şeyh, kibleülküttâb, kutbülküttâb, şeyhürrâmiyân" unvanlarıyla tanınır. Bir rivayete göre babası, diğer bir rivayete göre dedesi Sarıkadı Rükneddin Mahmud Buhara'dan Amasya'ya göç etmiş erenlerdendir.

Hamdullah, dinî ve edebî ilimleri, hat eğitimini, bu sanatın beşiği kabul edilen Amasya'da elde etti. Muhtemelen babasının sohbet meclislerinde tanıştığı Şehzade Bayezid'in dostluğunu kazandı. Bayezid onu kendisine hat hocası tayin etti ve ondan icâzet aldı. Daha Amasya'da iken tanınmaya başlayan Şeyh Hamdullah, bu yıllarda Fâtih Sultan Mehmed'in hususi kütüphanesi için bazı eserler istinsah etti. II. Bayezid tahta çıkınca onun daveti üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti.

Nesih hattının Şeyh Hamdullah mektebiyle insanda hayranlık uyandıracak derecede güzelleşmesi ve kolay okunan bir yazı haline gelmesi kitap ve mushaf yazısı olarak tercih edilmesine sebep olmuştur. Mushaf metni sadece nesihle yazılarak metinde devamlılık ve okumada kolaylık sağlanmış, bütün İslâm dünyasında Şeyh Hamdullah'ın geliştirdiği nesih hatla mushaf yazma geleneği hâkim olmuştur. Ayrıca sayfa düzeni ve satır araları en güzel ölçülerini bulmuş, mushaf yazısına zarafet, sadelik, devamlılık ve sevimlilik gelmiştir.

Seksen dört yaşında İstanbul'da vefat eden Şeyh Hamdullah'ın cenaze namazı Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi tarafından Ayasofya Camii'nde kılınmış, vasiyetine uyularak Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.³

"Şeyh Hamdullah, ilim ve sanat dünyamızda özellikle altı çeşit yazıda eserler vermiştir. Kaynaklar, 47 adet Mushaf-i Şerif, Meşârik ve Messâbîh-i Şerif, bine ulaşan En'âm, Kehf, Nebe sureleri, tomar kıta ve murakka' yazdığını belirtir. Bu bölümde incelenen eserlerinde görüldüğü gibi Şeyh Hamdullah genelde eserlerine tarih koymamıştır."⁴

Şeyh Hamdullah'ın, hem Beğavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserini,⁵ hem de Sağânî'nin *Meşâriku'l-envâr en-nebeviyye mine's-sihâhi'l-ahbârî'l-mustafaviyye* adlı eserini yazdığını bilmekteyiz ve eserlerin yazma nüshalarına sahibiz.⁶

Ne yazık ki, tebliğ konumuz olan hadis seçkisine dair henüz bir yazma bir nüsha bulamadık. Buradan Şeyh Hamdullah'ın böyle bir eserinin olmadığı gibi bir sonuç çıkartamayız. Zira en azından bu nüsha Çavuşzâde'nin eline geçmiş ve o da bu nüshaya bakarak nefis bir hat ile istinsah etmiştir. Çavuşzâde'nin bu nüshadaki hattına bakılacak olursa, yazının Şeyh Hamdullah'ın hattına çok benzediği de gözden kaçmamaktadır. Bu tebliğimizde Şeyh'in böyle bir eserinin varlığından söz etmemiz, belki de yakın bir zamanda o nüshaları da elde etmemize vesile olacaktır diye ümit etmekteyim. Nitekim Yazmada Çavuşzâde'nin Varak 43 a'nın kenarında kırmızı mürekkep ile rika yazıyla "Şeyh'in hattından nakledildi." Demesi de bu risalenin aslının Şeyh'e ait olduğunu göstermektedir.

Çavuşzâde'nin Yazdığı Risale:

Yazmanın kapağında eserin ismi rika bir hat ile "*Kitâbu'l-müntehab mine'l-meşârik ve'l-mesâbîh*" şeklinde kaydedilmiştir. Yazmanın zahriyesinde ise hattat Çavuşzâde şu malumatı vermektedir:

"*Bu mecmuanın muharriri, Kibletu'l-Küttâb Hamdullah b. Mustafa'dır. "Şeyh" denmekle maruftur. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsiaten. Mesâbîh ve Meşârik hadislerinden intihab edip bu mecmuayı tahrir ve bu mecmuada olan hadis-i şeriflerden meşk ederlermiş. Vaktaki Sultan Muhammed b. İbrahim Han hallede hilafetehû ilâ yevmi'd-dîn hazretlerinin zaman-i saadetlerinde bu hakir-i ahvecu'l-fakr es-Seyyid b. Ali b. Es-Seyyid Ebû Bekir el-ma'rûf bi "Çavuşzâde" ğaferallahu ve*

³ Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *DİA*, c. 15, s. 449-452.

⁴ Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Yay., 2. bs., İstanbul, 2007, s. 87.

⁵ Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, s. 140, 142, 143.

⁶ Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, s. 180-181.

livâlideyye ve ahsene ileyhimâ ve ileyhi bi hürmeti Muhammedeni'l-Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem, Vaktaki bu mecmua yedime vasil oldu, ben dahî tahrir eylemekle benden sonra "el-hattu bâkî, ve'l-umru fânî" fehvâsinca sâlik-i hat olan ihvâna bu eser-i kavîm-i manzûrları olup, müstefîd olan ihvândan me'mûldur ki, sâhibu tahrîri-i hakîri ve sâlifü'z-zikr olan muharriri hayr duâ ile yâd buyuralar. Tahrîran fi evâili Muharremi'l-Harâm li seneti erba' ve tis'ineve elf men lehu'l-izzetu ve's-şeref."

Çavuşzâde'nin verdiği bu bilgilerden şunları anlamaktayız:

1- Bu risalenin muharriri yani yazarı Şeyh Hamdullah'dır.

2- Risalenin bir nüshası Çavuşzâde'nin elindedir.

3- Risalenin kaleme alış sebebi, hattatların hem hat meşk etmelerini hem de yazmak istedikleri hadisleri seçmelerini sağlamaktır.

4- Hadisler *Mesâbîh*⁷ ve *Meşârik*⁸ adlı eserlerden derlenmiştir.

5- Çavuşzâde de bunu yapmış ve böylece kendinden sonraki hat talebeleri için bir eser bırakmış ve hem Şeyh Hamdullah, hem de kendisi için dua beklediğini belirtmiştir.

Aslında Şeyh Hamdullah'ın yapmış olduğu bu hadis seçkisi, hat talebeleri için bir meşk metni olmaktan öte hattatların yazacakları hadislerin bir araya getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Zira yıllardır zihnimi meşgul eden "Hadis'te Hat, Hat'ta Hadis" diye isimlendirdiğim bir projedeki hedef ile bu risalenin kaleme alınış hedefi örtüşmektedir. Asırlardır hattatlarımız yazdıkları levhalarda, kitabelerde en çok ayetleri, hadisleri ve kelim-i kibarları kullanmışlardır. Hattatların çoğunun yeterli hadis birikimi olmadığı için yazmak üzere seçtikleri birçok rivayetin çok zayıf, uydurma yahut hadis diye yazılan kelim-i kibar olduğu herkesin malumlarıdır. Dolayısıyla çok farklı mesajlar veren özlü hadisleri cem eden bir derlemenin yapılması oldukça faydalı bir hizmet idi ve böyle bir hizmeti yerine getirmek amacıyla da Şeyh bu risaleyi kaleme almıştı.

Çavuşzâde kimdir?

İstanbuldur. Babası nakîbu'l-evvel (Seyyid ve Şeriflerin işine bakan) olduğu için "Çavuşzâde" diye şöhret bulmuştur. Sultan Selim civarında Dâru's-Saade ağası Mehmet Ağa Camii müezzinlerindendi. Sülüs ve Nesih üstadlarının büyüğü Derviş Ali merhumdan meşk ederek icazet almıştır. Çok yazar iyi hal sahibi bir zat idi. Üstadını taklitte yüksek bir seviyeye ulaşmış idi. Yaşı ilerleyip doğru dürüst yazamadığı hale geldiği zaman kıymetli nesi varsa eski Kaptan-i Deryâ Mustafa Paşa'ya hediye etti. Buna karşılık ondan aldığı pek çok şeyle ölümüne kadar huzur içinde yaşadı. Edirnekapısı dışında Emir Buhari Tekkesi civarında gömülüdür.⁹

Risalenin tertibi

Risale iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, V 2a'dan başlamakta ve V 41a'daki ferağ kaydı, risaleyi yazan Çavuşzâde'nin adı ve yazdığı tarih olan 1094 senesi verilerek bitmektedir. İkinci bölüm ise V 42a'da yeni bir Besmele ile başlamakta ve V 56b'deki 1095 tarihli ferağ kaydı ile sona ermektedir.

İki bölümden oluşan bu tertipte Şeyh Hamdullah'ın neyi esas aldığı net olarak anlaşılamamaktadır. Çeşitli bölümlerden farklı konulardaki bazı hadisleri derlemiştir. Seçilen bu hadislerde ne isnad, ne metin; ne mesaj, ne de içerik öne çıkmaktadır.

Hadislerin sayısı

Hadisler hem metinde hem de kenarlarda kırmızı kalemle rakamlanmıştır. Buna göre birinci kısmın metinlerinde 228, ikinci kısımda ise 61 olmak üzere toplam 289 hadis kaydedilmiştir. Kenarlarda

⁷ *Mesâbîhu's-Sünne*, Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden eseridir. Rivayetlerin önce konularına ve bablara göre sıralandığı kitapta her babdaki hadisler kendi içinde sahih ve hasen olmak üzere ikiye ayrılmış, az sayıdaki zayıf rivayetin durumu belirtilmiş, münker ve mevzû rivayetlere yer verilmediği ifade edilmiştir. İslâm âleminde büyük şöhret kazanan ve üzerine kırtan fazla şerh yazılan Mesâbîhu's-Sünne'de 4931 hadis vardır. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 258-260.

⁸ Râdiyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252), derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği eseridir. Sahîhayn hadisleriyle birlikte Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb*'ından ve Uklîşî'nin en-Necm min kelâmi Seyyidi'l-Arab ve'l-Acem'inden derlediği bazı sahih hadisleri de eklemiştir. Eser 2267 hadis ihtiva etmektedir. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 361-362.

⁹ Bkz. Şevket Rado, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1987, s. 133, Habib, *Hat ve Hattatân*, Kostantiniye, 1306, s. 124, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hatâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 313.

ise, birinci kısımda 783 + 42, ikinci kısımda ise 264 olmak üzere toplam 1089 hadis kaydedilmiştir.¹⁰ Genel toplam itibarıyla 1378 hadis ihtiva etmektedir. Bunlardan birkaç tanesinin mükerrer olduğu dikkate alınmalıdır.

Hadislerin nakil üslubu

Risale'nin metni, Besmele'nin ardından *Miškâtu'l-mesâbîh*'in Kitabı's-Salât bölümünün İmâmet Babı'ndaki birkaç hadisi peşpeşe sıralayarak başlamaktadır. Kenardaki hadisler ise aynı kitabın Kitabı'l-İman bölümünden derlenmiş, dış kenara da ilgili hadislerin babları ve *Miškât*¹¹ adlı eserden alındıklarına ilişkin kısa tahriçleri yapılmıştır. Hadisler, bazen doğrudan, bazen de sahâbî ravisi belirtilerek verilmektedir. Metin içinde Salvale ifadesi açık yazılırken, kenarlarda (صلعم) şeklinde kısaltılmıştır. Tarziye ifadesi ise hem metinde hem de kenarlarda (رض) şeklinde verilmiştir. Kenarlarda bazı hadislerin bakıyyesi kaydedilmiştir. Şayet bir hadis tekrarlanmış ise mükerrer olduğu notu düşülmüştür.

Hadislerin muhtevası

Hadislerin içeriğine bakıldığında, imandan ibadete, ahlaktan muamelata, kültürden edebiyata varıncaya kadar çeşitlilik arz eden geniş bir yelpaze söz konusudur.

Hadislerin işlevselliği

Bu açıdan bakıldığında, Çavuşzâde'nin yazmanın zahriyesinde belirttiği gibi hattatların levha ve kitabelerde seçecekleri hadislerin derlendiği pek de anlaşılmamaktadır. Söz gelimi Risale'nin başında yer alan imamlık ile ilgili hadislerin bu konuda işlevsel olduğu söylenemez. Ancak burada elbette hat meşk etme amacının güdüldüğü söylenebilir.

Hadislerin uzunluğu kısalığı

Genellikle hadislerin kısa olduğu görülmekteyse de bazı uzun hadisler yer almaktadır. Buradan Şeyh Hamdullah'ın "kısa hadisleri derleme" gibi bir gayret içinde olmadığı sonucuna varabiliriz.

Hadislerin sihhati problemi

Özellikle Risale'nin birinci bölümündeki hadislerin genellikle *Miškât*'ın "Sihâh" yani sahih hadislerden seçildiği görülmektedir. Ancak aynı durum, birçok zayıf ve uydurma rivâyet içeren Risale'nin ikinci bölümü için söylenemez. Nitekim bu bölümün sonlarına doğru çoğu zaman kaynaklarına da işaret edilmeksizin çeşitli uydurma haberlere yer verilmiştir. Bunlardan birkaçını burada zikretmemiz yerinde olacaktır:

- "Yüce Allah, semayı yıldızlarla süsledi. Melekleri Cebrâil ile süsledi..." şeklindeki uzunca bir rivâyet "...Kur'an'ı Fatihâ ile süsledi. Fatihâ'yı da Bismillahirrahmanirrahim ile süsledi." şeklinde tamamlanmaktadır. (V 43b)

- "Yüce Allah'dan naklen: 'Ben, gizli bir hazine idim ve tanınmak istedim; tanınmam için de mahlukatı yarattım.'" (V44a)

- "Kim Bismillahirrahmanirrahim'i güzelce yazarsa cennete girer." (V 46b)

- V35b, V36a'da Beyhakî, *Şuabu'l-iman* kaynak gösterilmektedir.

- V42b ve V43b'de kaynak olarak "*Câmiu's-sağîr*" verilmiştir.

- V3b ve V45b'de üst kenarda rivâyetin kaynağı olarak "*Câmiu'l-kebîr*" verilmiştir.

- V25a, V44a ve b'de, V50b, V51b, deki kenar notlarda, oradaki bazı rivâyetlerin İmam Gazzâlî'nin *İhyâ (u Ulûmi'd-Dîn)* nüshasından alındığı kaydedilmiştir.

- Benzer bir rivâyet, aynı sayfanın kenarında kaydedilmiş ve "*Şir'atu'l-islâm*'dan nakledildi" denilmiştir.

- "Dünya, ahiretin tarlasıdır." (V 52a)

- "Ümmetimin âlimleri, İsrail Oğulları'nın peygamberleri gibidir." (V 54b)

- "Beşikten mezara kadar ilim talep et!" (V 54b)

¹⁰ Ali Yardım Hoca'nın sadece metindeki hadislerin sayısını verdiği, kenarlardaki 1089 hadisi dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

¹¹ Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından Begavî'ye ait *Mesâbîhu's-sünne*'yi tamamlamak için yazılan bir eserdir. Tebrîzî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunmuş, onun hadisleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm eklemiş, müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadislerin râvilerini zikretmiştir. Tebrîzî'nin eserini her üç bölümüne ilâve ettiği hadislerin sayısı 1511'dir.

- "Bir şeyi ciddi olarak talep eden bulur." (V 55b)
- "Kim sultanı üzerine titirse, düşmanından emin olur." (V 56a)

Bu rivayetlerin kaynaklarına baktığımızda, bazılarının kaynaklarda yer almadığı görülmektedir. Anlaşılan o ki, bazıları yukarıda adı geçen kitapların da dışında çeşitli medrese ders kitaplarından veya vaaz türü kitaplardan alınmış olmalıdır.

Kenardaki bilgiler

Yazmanın kenarlarındaki bilgiler, daha çok bazı hadislerin kitab ve bab başlıklarına yahut hadisin farklı bir lafzına işaret etmekte ve hadisin hangi kaynaktan alındığını belirtmektedirler. Çoğunlukla kaynak olarak "Mişkât" verilmekte, bazen de "Mesâbîh" zikredilmektedir.

Varak 37 b'deki sayfa kenarında kaydedilen hadislerden sonra "Mesâbîh ve Mişkât'tan, Mu'cizât babı'ndan nakledilmiştir" denilmektedir.

Varak 38 b'deki sayfa sonunda "Mesâbîh ve Mişkât'tan tahrir edilen hadisler tamamlandı" denildikten sonra Allah'a hamd ve Rasülü'ne selavat edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Hadis ve Sünnet, din, ibadet, ilim, ahlak, kültür ve medeniyetimizin Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli ikinci kaynağıdır. Bu nedenledir ki, İslam tarihi boyunca kültür ve medeniyetimizin şekillenmesinde hadislerin tartışılmaz bir rolü vardır. İslam sanatından mimarisine kadar, kitaplarda, kitabelerde, hat levha ve tablolarında en az ayetler kadar hadislerin yazıldığını görürüz.

Araştırmalar sonucunda açıkça ortaya çıkmaktadır ki, hadis/sünnet, edebiyat ve sanat/mimari eserlerine sadece ruhunu vermemiş, aynı zamanda onların heykelini de tezyin etmiştir; İslâm kültüründe yalnızca inanç, hukuk, hikmet, siyaset, ahlak olarak değil, sanat, edebiyat, estetik olarak da tecessüm etmiştir; Müslüman birey ve toplumun yalnızca zihnini, varlık anlayışını değil, bedii zevkini de etkilemiştir.¹²

En fazla hadis kullanılan mimari mekânların özellikle Bursa, Edirne, Konya ve Amasya gibi ilim ve kültür merkezlerinde yoğunlaşması, erken dönemlerden itibaren bu şehirlerde hadis eğitime verilen önemi göstermekte ve Osmanlı'nın kuruluş felsefesinde hadisin ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.¹³

Gerek hattatlarımız, gerekse hatta ve hadise gönül verenlerimiz, levhalarda ve kitabelerde Allah Rasülü'nden özlü mesajlar vermek yahut görmek istemişlerdir. Aslında bu arzu, Peygamberine sonsuz muhabbet duyan bir ümmetin, onun mesajlarını gözünün önünde bulundurması ve böylece sünnete uygun bir yaşam sergilemesi maçına matuftur. Heykel yahut resim yerine nebevî mesajları başköşeye yerleştiren ümmet, Kur'an ve Sünnete dayalı bir zihniyet ve medeniyet gerçekleştirmiştir.

Ne var ki asırlardır mimari eserlerimizi süsleyen, kültür ve medeniyetimizi besleyen bu mesajların Hz. Peygamber'e aidiyeti, sahih olup olmadıkları bir uzmanlık hassasiyeti ile ele alınmadığı için birçok defa görüldüğü üzere oldukça zayıf hatta uydurma rivayetler hadis zannedilerek tablolara ve levhalara nakşedilebilmiştir. Nitekim mimari eserlerde görülen hadislerle ilgili yayımlanan bir çalışmada 310 civarında rivâyet incelenmiş olup, bunların önemli sayılabilecek bir kısmını oluşturan % 84'lük kesimin (260 rivâyet) kaynağına ulaşılammış; yaklaşık % 16'ya tekabül eden 50 kadar rivayetin ise hadis olarak kaynağı tespit edilememiş ve neticede bunların mevzu (uydurma) olduğuna kanaat getirilmiştir. Kaynak tahkiki sonucu "sahih" ve "hasen" derecede olduğu anlaşılan ve rahatlıkla amel edilebilir durumdaki hadislerin oranı % 63'tür; zayıf rivayetler ise % 21 oranındadır.¹⁴ Tabi burada çok zayıf veya uydurma olan rivayetlerin ne oranda sıklıkla kullanıldığı da ayrıca önem arz etmektedir.

¹² M. Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Kitabiyat, Ankara, 2005, s. 149.

¹³ Hüseyin Hansu, "Mimari Eserlere Nakşedilen Hadisler Üzerine Bir İnceleme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sayı: 1, Diyarbakır, 2007, s. 50.

¹⁴ Bekir Tatlı, *Mimari Hadisleri, Türk-İslâm Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri*, TDV Yay., Ankara, 2012, s. 427-428.

Kitabelerdeki hadislerin seçiminde, kaynak ve sıhhat değerinden çok, herhangi bir kitaptan kolayca bulunuşu, halk dilinde meşhur oluşu, kısa oluşu, üzerine yazılan mimari eserle ilgili oluşu, topluma belli bir mesaj verir nitelikte oluşu gibi hususlar belirleyici olmuştur. Bu ise zaman zaman aslı olmayan, kelam-i kibar türü nice sözlerin Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmesine yol açmıştır. Daha da ilginç tarafı ise, asırlardır en önemli kitabe ve levhalar aracılığıyla önce mimari eserlere, oradan da zihinlere nakşedilen bu uydurma rivayetlerin şeksiz şüphesiz en sahih hadislermiş gibi kabullenilmesi olmuştur.

Muhtemelen bu sorunların farkında olan Şeyh Hamdullah, yeni yetişen hattatların hem hat meşk etmeleri hem de levhalara, kitabelere yazacakları hadisleri kolayca bulabilmeleri için Osmanlı ilim-kültür havzasında muteber olan Mesâbîh ve Meşârik gibi iki kitaptan 1378 hadis seçip yazmak suretiyle söz konusu probleme çözüm getirmek istemiştir. Her iki açıdan da merhumun giriştiği bu teşebbüs, her türlü takdirin üzerindedir.

Şeyh'in bu seçkiyi ne zaman kaleme aldığını ve talebeleri tarafından ne kadar ilgi ve kabul gördüğünü bilemiyoruz. Elimizde Şeyh'e ait orijinal bir nüsha yahut talebelerinden gelen istinsah nüshaları olmadığı için, Şeyh'in bu risaleyi ya ahir ömründe yazdığını ve talebeleri tarafından yeterince değerlendirilemediğini söyleyebiliriz. Zira Şeyh gibi meşhur bir hattatın yazmış olduğu böylesine önemli bir eserin kütüphanelerimizde onlarca hatta yüzlerce nüshası olması beklenirdi. Fakat tarihte birçok kitabın başına geldiği gibi bu risalenin de bir şekilde talihsizlik yaşadığı, yayılamadığı, çoğalamadığı gibi bir sonuca varabiliriz. Şimdilik bizim orijinal bir nüshaya ulaşamamış olmamız, onun yok olduğu, hiç bulunamayacağı anlamına gelmez. İnşallah genç araştırmacılarımızın böyle bir risalenin izini süreceklerini ve belki de hiç umulmadık bir yerden bu risaleyi gün yüzüne çıkaracaklarını ümit etmekteyiz. Fakat bizim bu sunumda dayanağımız olan Çavuşzâde'nin o risaleyi istinsah etmiş olması, hattının Şeyh'in hattına çok benzemesi, Şeyh'in hayatında birkaç *Mesâbih* ve *Meşârik* yazdığını biliyor olmamız, onun böyle bir seçki yapmış olmasını teyit eden hususlardır.

Çavuşzâde'nin bu risalesinde kullandığı nesih hattının ne kadar enfes olduğunu söylemek benim haddimi aşmaktadır. Fakat şu kadarını söyleyecek olursam, Risale'de oldukça oturmuş, zevkli bir nesh hattını görmekteyiz. Yazıdaki bu zerafet ve letafet, sadece sayfaların metinlerinde değil, kenarlara yazılan ince ibarelerde de kendini göstermektedir.

Risale'deki hadislere bakıldığında ise doğrusu Şeyh Hamdullah'ın bu hadisleri seçerken hangi kriterleri esas aldığını bilemediğimiz gibi, Risale'yi okuyarak da tespit edemiyoruz. Söz gelimi, kısa oluşları, mesaj verişleri, belli bir konuya ait oluşları, emir yahut nehiy içermeleri vb. herhangi bir önceliğin gözetilmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hadislerin seçiminde onların muteber kaynaklardan seçilmiş sahih hadisler olması gibi bir özen de gösterilmemiştir. Her ne kadar Risale'nin başındaki isimden "*Mesâbih ve Meşârik'ten seçilmiş hadisler*" olduğu anlaşılmaktaysa da yazmadaki hadislerin en azından bir kısmının bu iki eserden alınmadığı anlaşılmaktadır. Gerçi bu iki eserde de bazı çok zayıf hatta uydurma hadislerin bulunması da söz konusudur amma garip olan, Risale'de *İhyâ, el-Câmiu's-sağîr, el-Câmiu'l-kebîr* vb. birçok uydurma rivâyet içeren kitaplardan hatta tespit edemediğimiz popüler kültürde yaygın olan bazı kitaplardan da hadisler nakledilmektedir. Klasik Arapça medrese eğitiminde sıra kitapları olarak bilinen eserlerde hadis diye zikredilen birçok rivâyet kelam-i kibar yahut çok zayıf hatta uydurmadır ve muhtemelen bu tür rivayetler de hadis olarak yazıla gelmiştir. Aynı durum asırlardan beri hat geleneğimiz için de söz konusu olup birçok mimari eserdeki kitabelerde ve levhalarda hadis diye yazılan bu kabil örneklere rastlanmaktadır. Bu durum ise Şeyh Hamdullah'ın başlangıçta hedeflediği amacı tam olarak gerçekleştirmediğini ortaya koymaktadır.

İşte belki de beni bu sunumu yapmaya sevk eden asıl probleme geliyoruz. O da farklı alanlarda hadisleri kullanırken, alan uzmanlarından destek alınmaması, bilerek yahut bilmeyerek hadisin suiistimal hatta istismar edilmesi en azından "kaş yaparken göz çıkarmak" diye tabir edildiği gibi hadis adına çok ciddi yanlışlar yapılmasıdır. Bu durum geçmişte ve geleneğimizde olduğu gibi bugün de devam etmekte, korkarım gelecekte de karşımıza çıkacağı anlaşılmaktadır.

Birkaç örnekle açacak olursam, İslam kültüründe Hilye-i Şerif, asırlardır hattatlarımızın hem Peygamberimizi olan muhabbetlerini yansıttıkları hem de yazdıkları bu emek mahsulü levha ile icazet almaya çalıştıkları önemli bir geleneğimizdir. Bu hilyelerin bir kısmında "*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*" (Enbiya, 21/107) ayeti yazılırken, birçoğunda ise "*Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*" şeklindeki uydurma rivâyet yazılmaktadır. Oysa mezkûr âyet yahut Peygamberimizi anlatan sahih bir hadisin yazılması çok daha isabetli olacaktır.

Birçok levhada gördüğümüz "*en-Nezâfetu mine'l-İman*" yani "Temizlik imandandır" ifadesi o kadar yaygındır ki, birkaç yıl önce bir hadis hocamız bile bunu bir vesile ile hadis olarak zikretmiş, kendisine bu rivâyetin sıhhati ve kaynağı sorulunca böyle bir hadis olmadığını ancak o zaman fark etmiştir.

Meşhur yazar ve şairlerimizden birisi, Arapçası olmadığı için hazır hadis çevirilerinden alarak kırk hadis yorumu yapmış, ancak bazı hadislerin çevirileri yanlış olduğu için o istikamette yorumlamak durumunda kalmıştır.

Bugün benzer yanlışlıkları çeşitli mimari eserlere nakşedilen veya çeşitli levhalara yazılan hatlarda da görmekteyiz. Uzman desteği alınmadığı veya araştırılmadığı için hadis zannedilerek ya uydurma rivayetler yahut kelam-i kibar denilen birilerinin sözleri yazılmaya devam etmektedir. Elbette bir hattattan, bir sanatçıdan, bu konuda bir uzman hassasiyeti bekleyemeyiz. Fakat en azından bu konuda bir hadis hocasından destek alması, onun bilgisine başvurması çok daha münasip olacaktır. DİB yanına yapılan A. Hamdi Akseki Camii için bizzat seçtiğim kırk hadis bu konuda güzel bir örnektir. Sağ duvara: iman-İslam; ön duvara: ibadet-amel; sol duvara ahlak, arka duvara: sosyal ilişkiler ve dua içerikli seçtiğim hadisler, hem sahih olmaları, hem de bu konularda Müslümanlara mesajlar vermesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

Aynı şekilde yıllardır fakültede hadis derslerinin sonunda öğrencilerime açıklamasını yaptığım ve ezberlettiğim 80 küsur çoğu iki-üç kelimededen oluşan kısa hadis seçkisi de bu konuda hattatlarımız için ideal bir örnek olabilir.

Yine DİB tarafından yıllardır yayınlamış olduğumuz farklı konularda hazırlanan kırk hadis kartelaları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Hattatlarımızın bu konuda gönül rahatlığıyla müracaat edebilecekleri bir eser ise, ülkemiz hadis hocalarının değerli katkılarıyla hazırlamış olduğumuz ve birkaç sene önce DİB tarafından basılan Hadislerle İslam adlı yedi ciltlik kitapta yer alan serlevha hadisleridir. Bu serlevha hadisler, mümkün merteye sahih, makbul, kısa ve mesaj veren hadislerden seçilmiştir ve sadece bu hadislerin yer aldığı müstakil baskılar da yapılmıştır. Dolayısıyla yazılacak veya hadis yarışmalarında kullanılacak hadisler bu serlevha hadislerden seçilebilir.

Bu konuda belki de yapılması gereken şey, Şeyh Hamdullah'ın yapmak istediği gibi sahih veya makbul hadislerden oluşan yeni bir seçkinin hazırlanmasıdır. Sonuç olarak, ister hat, ister sanat için isterse başka bir maçla olsun, hadisler seçilirken şu birkaç hususa dikkat edilmesi gerekir:

- 1- Hadisler sahih ve muteber kaynaklardan alınmalı, sahih veya makbul olmalı,
- 2- Hadisler asrın idrakine hitap eden, anlaşılabilir, kabul edilebilir olmalı,
- 3- Hadisler, kısa, özlü ve mesaj veren türden olmalı,
- 4- Hadisler amel edilebilir olmalı,
- 5- Yazılacak veya asılacak bölgeye, mekâna, binaya, kitaba uygun olmalı,
- 6- Yazmadan evvel uzmanlara sorulmalı, seçkiyi bir hadisçiye yaptırmalı,
- 7- Uzun hadislerden bir kısmı alınacaksa makul ve makbul bir ihtisar yahut kesme (takti) yapılmalı,
- 8- Hadis zayıf ise mümkün merteye "Kale Rasulullah" yazılmamalı,
- 9- Uydurmalar mümkünse hiç kullanılmamalı,
- 10- Okunmasını zorlaştıracak hatta okunamayacak kadar çetrefil bir istif olmamalıdır.

Sözlerime bu dilek ve temennilerle son verirken, başta Şeyh Hamdullah ve Çavuşzade olmak üzere bize bu ve benzeri nice güzel miraslar bırakan ilim erbabını ve hattatlarımızı rahmetle yâd ediyor,

onların bu mirasını çok daha ideal bir seviyeye getirerek geleceğe taşıyacak gençlerimize önemli vazifeler düştüğünü hatırlatıyor ve hepimize saygılar sunuyorum.

Kaynakça

Habib, *Hat ve Hattatân*, Kostantiniye, 1306.

Hansu, Hüseyin, "*Mimari Eserlere Nakşedilen Hadisler Üzerine Bir İnceleme*", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sayı: 1, ss. 35-51, Diyarbakır, 2007.

Hatiboğlu, İbrahim, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 361-362.

Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 258-260.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hatâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Özafşar, M. Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Kitabiyat, Ankara, 2005.

Rado, Şevket, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1987.

Serin, Muhittin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *DİA*, c. 15, s. 449-452.

-----, *Hattat Şeyh Hamdullah*, Kubbealtı Yay., 2. bs., İstanbul, 2007.

Tatlı, Bekir, *Mimari Hadisleri, Türk-İslâm Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri*, TDV Yay., Ankara, 2012.

Yardımlı, Ali, *Hadis Kıvılcımları*, Damla Yayınları, İstanbul, 2007, s. 290.